

Voorwoord bij deze herziene uitgave

Eind jaren 90 van de vorige eeuw begint Peter Edens met het optekenen van de herinneringen aan zijn jeugd in voormalig Nederlands-Indië. In de loop der jaren nemen ze de vorm aan van een autobiografisch verhaal met fictieve elementen. Het boek krijgt de titel *ICHI NI SAN* – ‘een, twee, drie’ in het Japans – en wordt in 2007 in eigen beheer uitgegeven.

Na de dood van de schrijver in 2018 biedt Veltman Uitgevers vanwege familiebetrekkingen de erven aan het boek opnieuw uit te geven. De laatsten voegen een negental pentekeningen van de hand van de schrijver toe, al staan deze illustraties op zichzelf en zijn ze niet speciaal voor het verhaal gemaakt.

ICHI NI SAN wordt in herziene vorm postuum heruitgegeven opdat oorlogsherinneringen niet verdwijnen met de laatste getuigen.

Met een nawoord van Nanette Edens, acteur en dochter van de schrijver.

Opdracht

Dit boek is geschreven voor u, voor jou, voor iedereen die houdt van een spannend, ontroerend verhaal over niet-alledaagse gebeurtenissen.

In eerste instantie schreef ik het voor Juul, mijn vrouw, en voor mijn kinderen, Rickie en Nanette. Zij wilden graag meer weten over mijn vroege jeugd, die ik in het voormalige Nederlands-Indië doorbracht.

Al gauw kwam het manuscript ook in handen van anderen uit mijn directe omgeving. Naar aanleiding van de adviezen en commentaren die ik van hen kreeg, heb ik het enkele malen herschreven. Ik bedank degenen die mij terzijde stonden om van het manuscript een leesbaar boek te maken.

Ik draag dit boek op aan mijn ouders, mijn broer en mijn zussen.

Aan alle mensen die herinneringen hebben aan gelijksoortige ervaringen onder gelijksoortige omstandigheden.

Aan alle hulpverleners, om hun inzicht te verdiepen in mensen die door dit soort ervaringen getraumatiseerd zijn.

Aan alle jonge mensen, de toekomstige volwassenen, opdat ze niet vergeten dat leven in vrijheid het grootste goed is.

Aan allen die macht hebben, opdat ze hun invloed zullen aanwenden om te voorkomen dat mensen hun vrijheid wordt ontnomen.

Peter Edens
Groningen, 2006

Inhoud

Voorwoord bij deze herziene uitgave	5
Opdracht	7
ICHI	
Het zwaard	12
NI	
De non	34
SAN	
De krokodil	72
SHI	
De bevrijding	84
GO	
Het onweer	102
ROKU	
De Gurkha	132
SHICHI	
De muis	170
HACHI	
Nawoord	228
KU	
Appendix	236



PETER EDENS 1963

ICHI

*De eerste schreden zijn waardeloos,
als de weg niet tot het einde wordt begaan.*
(Shankara 780-820)

Het zwaard

De colonne vrouwen en kinderen schuifelde gelaten een stukje verder. Na een paar meter stond de lange rij weer stil en overall plofte handbagage op de grond.

Ook Paultje bleef staan en zuchtte berustend. Onder de zolen van zijn sandaaltjes voelde het door de hitte week geworden asfalt rubberachtig aan. De warmte walmde langs zijn blote beentjes omhoog. Zijn blouse plakte aan zijn rug. Hij begreep niet waarom hij hier was met zijn moeder en zijn zusjes, maar als je nog geen vier jaar oud bent, is het moeilijk om het hoe en waarom van alles te begrijpen.

Voor de zoveelste keer keek hij om zich heen. Nog steeds liepen en stonden overal soldaten. Hij wist dat het soldaten waren omdat ze een uniform droegen en een geweer bij zich hadden, net als zijn vader. Toch zagen ze er heel anders uit. Zijn vader was groot en droeg een groen uniform. Deze mannen waren klein, de meeste zelfs kleiner dan de vrouwen in de rij. En hun uniformen waren blauwgrijns van kleur en achter aan hun petten hing een lap tot op hun schouders. Op hun geweer zat een lange spijkerbajonet.

'Japanners,' had hij ze door zijn moeder horen noemen.

Als ze iets tegen elkaar zeiden, was het net alsof ze ruziemaakten, en wanneer ze de vrouwen en kinderen aanspoorden, klon-

ken hun stemmen jongensachtig schel. Vaak priemden ze dan met hun geweer in de lucht op het ritme van hun kreten. Het meeste van wat ze riepen was voor Paultje onverstaanbaar, maar zo nu en dan herkende hij een enkel woord Maleis: 'Lekas, lekas!'

Sneller? dacht Paultje dan, waarom moeten we dan steeds zo lang stilstaan? En waar gaan we eigenlijk heen?

'Hou toch eens op met dat zinloze geschreeuw,' mompelde een vrouw achter hen in de rij.

'Rotjappen,' klonk er minachtend achteraan.

Paultjes moeder keek even achterom, haalde haar schouders op en zei: 'Ik ben bang, mevrouw, dat we eraan zullen moeten wennen.'

'Wij schreeuwen niet, hè mam, wij zijn rustig,' fleemde Karen, Pauls anderhalf jaar oudere zusje. Haar sokjes waren afgezakt en haar grote blauwe strik hing scheef op haar hoofd. Het haarspeldje moest ze zijn kwijtgeraakt.

'Mam, ik heb zo'n dorst,' kreunde Susan, Pauls oudste zusje van zeven. Haar strik stond nog fier overeind boven haar gezichtje vol sproeten, die zich eindeloos herhaalden op haar armen en benen.

'Ik heb ook dorst.' Paultje trok een paar keer zachtjes aan zijn moeders jurk.

'Ik ook,' kwam Karen erachteraan.

'Ik heb ook dorst, jongens, maar ik wil liever een beetje zuinig zijn met water. Ik weet niet hoelang dit allemaal gaat duren,' suste Mieke haar kroost. Ze praatte zachtjes om de slapende Heleentje op haar arm niet te storen. De baby was net negen maanden oud. 'Maar wacht, ik heb wel iets anders voor de dorst...' Behoedzaam stak ze een hand in een van de zakken van haar jurk. Na even zoeken legde ze een pepermuntje in elk van de naar haar uitgestoken kinderhanden. Een voor een keek ze de kinderen aan en zei: 'Ik vind jullie heel flink, jongens. Probeer

het nog even vol te houden en blijf alsjeblieft zo rustig als je nu bent.' Met een vinger tegen haar getuete lippen geplaatst fluisterde ze samenzwerend: 'Weet je, we moeten zo min mogelijk aandacht trekken, dan komt het allemaal goed.'

Ze stak haar tong uit en legde haar pepermuntje erop. 'Kijk,' zei ze, nu iets moeilijker te verstaan, 'je moet proberen er niet op te kauwen. Als je er alleen maar op zuigt, doe je er veel langer mee en helpt het beter tegen de dorst. Dat scheelt weer een paar slokjes water.'

Heleentje opende haar ogen, sabbelde een paar keer op haar vingertjes en viel weer in slaap. Mieke rechtte haar rug; de ernstige trek op haar gezicht had plaatsgemaakt voor een flauwe glimlach.

Paultje zag het en voelde zich opeens een stuk minder moe. Voorlopig had hij ook even wat te doen. Hij drukte zijn kame-raadje, een lappenpop die hij naar het Maleise woord voor muis 'Tikoos' noemde, tegen zijn borst en liet hem even aan zijn pepermuntje ruiken. Voorzichtig klemde hij het snoepje weer tussen zijn tong en zijn gehemelte en probeerde het met rust te laten. Dat lukte niet helemaal; ongemerkt zoog hij er toch regelmatig op, heel lichtjes.

En ze schuifelden weer een paar meter verder...

Zo nu en dan sgorde Paultje aan zijn steeds weer afzakkende broekje met de knielange pijpen. De groene koppelriem van de landmacht die hij van zijn vader had gekregen, was te breed voor de riemlusjes van de broek. Hij weigerde echter elke andere, beter passende riem. Zo nu en dan ging zijn hand naar zijn middel om zijn trotse bezit te voelen en bijna iedere keer dacht hij dan even aan zijn vader. Als zijn vingers in aanraking kwamen met de koperen gesp, trok hij snel zijn hand terug, omdat het dof geworden metaal al zo veel zonnewarmte in zich had opgezogen dat het onaangenaam heet aanvoelde.

Zijn rechterknuistje had een voorpoot van Tikoes vast, de achterpootjes van de lappenmuis sleepten een beetje over de grond. Paultje struikelde er bijna over toen ze voor de zoveelste keer een paar meter verder schuifelden. In een reflex greep Mieke zijn vrije hand in haar stevige tennisgreep en hield hem overeind. Het beeld van het jongetje met zijn lappenmuis aan de hand leek nu te worden herhaald in het beeld van de moeder met haar zoontje.

‘Volhouden, Paultje,’ sprak ze hem bemoedigend toe. Haar pientere donkerbruine ogen vestigden zich een ogenblik op hem.

Paultje voelde het en keek naar haar omhoog. Zwiggend beantwoordde hij haar glimlach. Een moment zag hij zichzelf dubbel weerspiegeld in de ronde glazen van haar bril. Het schelle blauw van de lucht dwong zijn ogen tot spleetjes. De zon stond bijna recht boven haar en gaf haar kastanjebruine haren een flitsend aureool. Het beeld etste zich in zijn geheugen.

Zijn blik ging naar de witte knokkels van haar linkerhand, die op haar borst een riem van de bundel bagage op haar rug omklemd hield. In de kromming van haar arm hing zijn babyzusje met twee vingers in de mond te slapen.

Susan en Karen stonden links en rechts, iets achter zijn moeder, met elk een bescheiden bundeltje op hun rug. Ze hadden allebei een arm uitgestrekt naar de heupen van hun moeder en hielden daar een vuist vol jurk omvat. Zo leek het net, vond Paultje, of ze niet wilden dat hun moeder door zou lopen. Toch schuifelden ze weer een paar passen verder...

Zijn aandacht werd getrokken door een rijstvogeltje dat aan de kant van de weg met zijn sterke rode snavel in iets zat te pikken. Zijn gedachten dwaalden af naar een andere vogel.

Op de galerij aan de achterzijde van hun huis had zolang hij zich kon herinneren een vogelkooi gehangen. Die was gemaakt van

bamboe en het deurtje stond altijd open, want de beo die erin huisde was zo tam dat hij naar eigen believen kon komen en gaan. Hij was gitzwart, met een okergeel kronkellijntje als een sierlijk ornament om zijn nek. Maar het grappige was dat de vogel kon praten. Als Paultje bijvoorbeeld werd geroepen door een van zijn zusjes – ‘Paultje, eten!’ –, schreeuwde de beo er als een echo achteraan: ‘Autje, ete!’

Op een morgen had een dof gebeuk op de veranda Paultje uit zijn slaap gewekt. Op zoek naar de bron van het geluid keek hij slaperig uit het raam. Vlak bij de kooi stond de kebon, hun tuinman, met een zwaar stuk hout te meppen op een slang met een dikke bult in zijn lijf.

‘Hé, waarom doe je dat? Kassian voor die slang!’ had hij de kebon toegeroepen.

‘Tidak kassian, sinjo. Niet sielig, jongen. Moet wel, anders ongeluk, ja!’

Paultje was naar de slaapkamer van zijn ouders gehold om zijn vader te vragen de kebon te laten ophouden. Zijn vader vertelde hem toen dat Javanen geloofden dat in elke waringin een geest woonde. Iemand die de boomgeest hoe dan ook verstoorde en zo dom was om onder die boom te gaan rusten, werd meegenomen in het gat dat de geest in zijn rug had. Vooral belanda’s, mensen met een lichte huid, moesten daarom uit voorzorg nooit onder zo’n boom gaan slapen. De kebon had verklaard dat iemand, of iets, de rust van de geest in hun waringin moest hebben verstoord. Omdat de geest niemand onder de boom had aangetroffen, was hij die nacht bij hun huis op zoek gegaan naar de rustverstoorder. Gelukkig had een goede, sterkere huisgeest hem in een slang veranderd en hem gedwongen genoeg te nemen met een ander slachtoffer, in dit geval de beo. De toean en zijn gezin waren gezegend met een dergelijke goede huisgeest!

De colonne die zich zo tergend langzaam voortbewoog door de laan leek op een rommelige optocht. Hij bestond grotendeels uit groepjes vrouwen en kinderen, die zich op natuurlijke wijze naar bloedverwantschap hadden gevormd. Slechts hier en daar stond een enkeling alleen en keek wat eenzaam om zich heen. Misschien onmachtig of te bescheiden om zich bij anderen aan te sluiten.

Alleen een tamelijk gezette en met sieraden behangen dame – haar jurk, hoedje en gezicht rood gekleurd – leek zich moedwillig af te zonderen. Ze verwaardigde niemand met een rechtstreekse blik. Er lag iets hooghartigs in de wijze waarop ze soms steeds haar ogen over de groepjes liet dwalen, om dan misprijzend haar blik ervan af te wenden. Zij was duidelijk van stand en gewend dat elke wens van haar door een bediende werd vervuld. Om haar heen hing een air van de zekerheid dat haar echtgenoot – vanzelfsprekend in een hoge functie – vast al een of andere instantie had ingeschakeld, die de Japanner die verantwoordelijk was voor deze onacceptabele situatie excuses zou laten aanbieden. Een stukje niemandsland lag open om haar heen.

Overal zag je handen wuivend heen en weer bewegen. Voor een oppervlakkige beschouwer leek het of iedereen elkaar lusteloos en ongericht groette. Maar als hij beter keek, zou hij zien dat die gebaren het verjagen van vliegen betroffen. Geen van deze mensen kon op dat moment vermoeden dat die irritante bestjes eens als betaalmiddel zouden dienen voor hun dagelijks voedsel: tijdens een vliegenplaag, niet veel later in de tijd, kreeg ieder van hen pas een kommetje rijst na het inleveren van tien dode vliegen.

En wie heel goed keek, zou in vele ogen al iets van de tragiek kunnen lezen van mensen die onbewust weten van een komende verschrikking.

Toen de zon haar hoogste stand bereikte, had bijna niemand

meer de energie om te blijven staan wanneer er weer halt moest worden gehouden. Iedereen improviseerde dan een zitplaats en zat zolang het kon ineengezakt op een bundeltje, een koffer of een tas. Zwetende moeders susten hun jengelende kleuters die dreinden om eten of drinken. Versufte baby's lagen bij hun moeder op schoot of hingen apathisch in haar armen. De grotere kinderen zaten er lusteloos bij.

Even later kwam iedereen weer zuchtend en steunend over-eind om een paar meter verder te schuifelen...

Aan beide zijden van de laan stonden hoge tamarindes. Het gras in de bermen was verdord – het zou pas weer groen worden in de tijd van de natte moesson. Over de hele lengte van de laan liep een slokan, een sloot die nu droog stond en een soort scheiding vormde tussen de tuinen van de huizen en de bermen langs de weg. Zo nu en dan waaide er een lauw windje dat vanuit de sloot de penetrante geur van urine en verse ontlasting meebracht. Her en der gonsden blauwgroene vliegen boven hoopjes uitwerpselen.

Ook Paultje had daar gehurkt gezeten. Eerst had hij geprobeerd de drang te negeren, want hij zag er verschrikkelijk tegen op om in het openbaar zijn behoefte te doen. Maar toen de kramp heviger werd, had hij geen andere opties dan het in zijn broek te doen of ook de sloot op te zoeken.

Hij kreunde, drukte zijn handen tegen zijn buik en keek met een hulpeloze blik op naar zijn moeder. Mieke bemerkte zijn ongemak. Nadat ze Heleentje aan Susan had toevertrouwd, dwong ze Paultje met haar hand in zijn nek naar de sloot. Ze ging met de rug naar hem toe staan en schermde hem met haar lichaam af voor de blik van de anderen.

Hij maakte zich zo klein mogelijk en hurkte op de Indische manier: beide voeten plat op de grond, iets uit elkaar, en de dijen tegen de kuiten. De afgestroopte kleding drukte hij in de holten

van zijn knieën en hij sloeg zijn armen om zijn benen. Diep boog hij het hoofd, in een min of meer vergeefse poging ongezien te blijven voor de mensen op de weg.

Zo zag hij het keuteltje snel uitgroeien tot een keutel. Bij het zien van enkele restjes onverteerde sajoer kwam er een vleugje heimwee boven. De herinnering aan de groente die hij gisteren nog at, wekte in hem een onbepaald verlangen de kokkie in de keuken op te zoeken. Thuis wipte hij bijna elke dag wel een keer haar dapoer binnen. Niet zozeer om het lekkere hapje dat ze hem steevast toestopte, maar meer omdat hij dan hoopte weer even een glimp op te vangen van haar gebit – doordat ze regelmatig kauwde op bladeren van de sirihplant waren haar tanden in de loop van de tijd rood geworden. Als ze naar hem lachte, was het net alsof ze iets bloederigs had gegeten.

Instinctief richtte hij de waterheldere straal van zijn plas naar beneden; bijna was zijn afgestroopte broek nat geworden. Gefascineerd keek hij toe hoe een grote kever door de schuimende banjir werd weggespoeld. Hij pakte het beestje op – het gevoel van de wriemelende pootjes en de hardheid van het schild bleef hem nog lange tijd bij – en zette het hoog op de schuine wal naast hem neer. De kever bleef stilzitten, zijn roodbruine lijfje drogend in de zon, alsof hij stiekem nagenoot van het onverwachte bad.

Zijn moeder gaf hem een papiertje aan, waarmee hij zichzelf zo goed en zo kwaad als het ging schoonveegde. Terwijl hij opstond en de grote gesp van zijn riem vastklikte, keek hij op naar haar glimlachende gezicht.

‘Zag u dat, mam, met die kever?’

Mieke knikte en reikte hem de hand. Nadat hij de sloot uit was geklauterd, aaide ze hem vertederd over zijn bol. ‘Ja, ik zag het. Jij moet later maar dierendokter worden.’

De strelende hand op zijn hoofd deed Paultje denken aan die

vreemde man in dat rare uniform bij de ingang van het kamp. Vlak na hun aankomst die morgen had de man een hand op Paultjes hoofd gelegd en met een glimlach die een lach werd waarin goud blonk iets gezegd als: 'Ramboetmas.'

Paultje had zijn moeder vragend aangekeken, waarop ze zei: "Rambut mas" is Maleis voor "gouden haar". Ze zag zijn onbegrip en lichtte de opmerking fluisterend toe: 'Ik denk dat hij nog nooit blonde haren heeft gezien.'

Terwijl hij aan dit voorval dacht, namen ze hun plaatsje in de rij weer in. En iedereen schuifelde weer een paar passen verder...

Hoog boven Pauls goudblonde kruintje vormden de groene kruinen van de bomen langs de weg een langgerekte boog. Zo werd het licht van de tropenzon enigszins gefilterd door een tunnel van bladeren, alsof de bomen mededogen hadden met die vermoeide mensen daar beneden.

Paultjes gewoonlijk helderblauwe ogen stonden langzamerhand flets van vermoeidheid. En zoals de zon gaandeweg verdwijnt achter een wolkendek, verdween Paultjes aandacht langzaam achter een barrière die zijn geest begon op te werpen tegen de overvloed aan indrukken die dag.

Ondanks zijn enigszins wazige blik registreerde Paultje de felle puntjes licht die spikkels maakten op zijn kleding, zijn huid en zijn omgeving. De lichtvlekjes vibreerden wanneer een bries de bladeren boven hem bewoog. Dan leek de wereld uiteen te spatten in kleine, druk bewegende plekjes licht, drijvend op donkere schaduwdingen. En zoals een zonnestraal door een opening in het wolkendek schiet, zo brak Paultjes nieuwsgierigheid door de versperring in zijn geest: 'Mam, krijg je van zulke zonnevlekjes nou sproetjes op je huid?'

'Nu even niet zeuren, lieverd.'

Met de simpele wijsheid die kinderen zo eigen is trok Paultje zich terug in zichzelf.